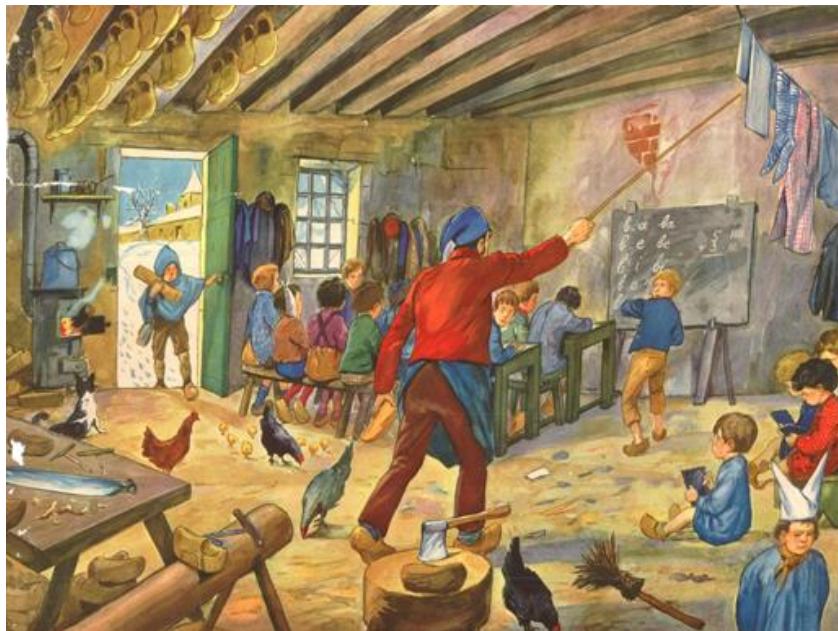

Higienisme, educació i colònies escolars al voltant de 1918

Jordi Brasó i Rius

Dept. Teoria i Història de l'Educació

GREPPS (Universitat de Barcelona)

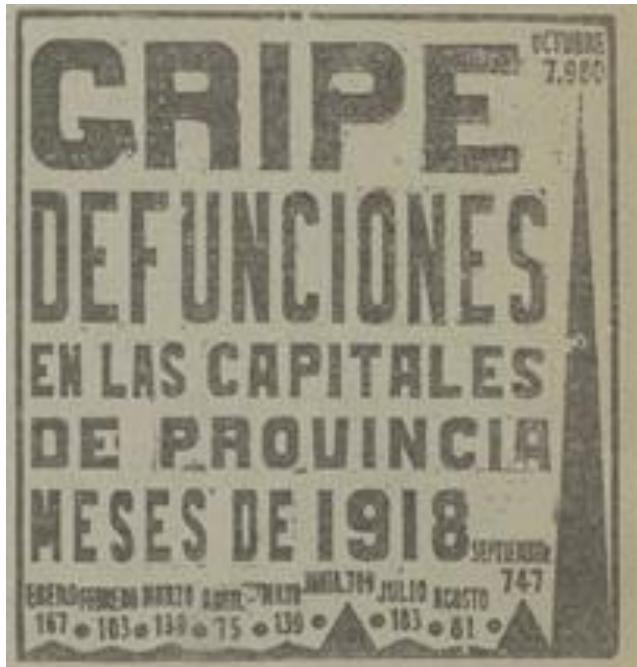
Facultat d'Educació, 4 de juliol de 2018

<i>1. La preocupació per la grup espanyola (1918) a la premsa</i>	<hr/> 5
<i>2. Un manual en favor del moviment, el joc i la salut: Los juegos en la infancia (Eleizegui, s.a)</i>	<hr/> 11
<i>3. L'aire lliure: higiene, salut i colònies</i>	<hr/> 15
<i>4. Referències per contextualitzar les imatges</i>	<hr/> 37

1. La preocupació per la grup espanyola (1918) a la premsa

Imatge: Defuncions per grip al juny de 1918. Al juny de 1918, 2923 morts; al juliol, 1781 morts (Navarro, 1918, p. 3)

Imatge: Defuncions de grip a les capitals de província. A l'octubre va augmentar exponencialment la xifra amb 7900 morts (Parca gripal, 1918, 1)

A SARRASQUETA LE AGARRA LA PANDEMIA

Sarrasqueta, después de haber descubierto el microbio del garrotazo y el bucle de Pfeiffer o de la gripe, y su profilaxis, caó víctima de la terrible enfermedad.

No se explica el canso Ha buscado en el diccionario el significado de la palabra Pandemia y dice: "Anemia por falta de pan" y a él aun le sobre el merendón del banquete.

No llama al doctor porque entonces son dos peligros uno el de la enfermedad y el otro el de don Partidario, su médico, que todo lo cura alcoholizando al enfermo con inyecciones.

Llama a su enfermera, doña Panacea, que conoce mucho la pandemia a fuerza de curar griposas, la que le receta cinela a todo pasto, en alcohol sin desnaturalizar.

No sabe cómo emplear el alcohol, si metiéndose dentro de un frasco de aguardiente, o introduciendo el aguardiente del frasco dentro de su estómago.

Pide le traigan junto al pandémico lecho a la célebre bailarina La Criyal, por que dicen que sus bailes sin carna para, y embriagadora.

Para combatir la debilidad, come chocolate a la vainilla y biscochos a la canela, almuerza tortilla alcoholizada al ron y arroz con leche rociado con mucha canela,

Después del almuerzo, juega con un perro color cereza, y le besa las orejas por ser esto muy higiénico y entrar en la profilaxis contra la pandemia.

El alcohol, la canela y la fuerte impresión que le causó la sensacional derrota de Botafogo, le hacen saltar de la cama, y queda al fin completamente despanzurrado.

Dib. de Redondo.

Imatge: Humor davant la grip (Redondo, 1918, 57)

¡No estornude!

Ciudadano a quien la gripe
puede ser que ataque pronto:
es posible que se enferme
cualquier día, no lo dude;
no pretenda hacerse el fuerte,
que equivale a hacerse el tonto;
no estornude.

Nunca tosa, y del que tosa corra
lejos, no se duerma,
porque es fácil que a su lado se
indigeste y se constipe
y después va a ser inútil que se
queje, si está enferma
de la gripe.

[...]

Cuando vean a un sujeto cuya
cara es sospechosa
nunca olviden ¡oh lectores! los
consejos de la higiene
y pregunten, precavidos:
-¿No le duele alguna cosa?
-¿Ya la tiene?

Imatge i text: Poema satíric sobre la grip (García, 1919, p. 45)

AÑO VIII.

MADRID 10 DE JUNIO DE 1918

NÚMERO 266

Imatge: La publicació la *España médica* tractà la grip en molts dels seus números. El seu director en aquesta època fou el Dr. José de Eleizegui (10 junio de 1918, v. 8, n. 266)

2. Un manual en favor del moviment, el joc i la salut: *Los juegos en la infancia* (Eleizegui, s.a)

Imatge: Coberta del llibre del Dr. Eleizegui, *Los juegos de la infancia*

'¡Quietos!' Maldita frase que no se cue de los labios de legión de padres y educadores, hasta llegar a constituir todo un sistema de pedagogía. '¡Quietos!', grita el maestro en la escuela, imponiendo la inmovilidad a sus discípulos. '¡Quietos!', advierten madres y niñeras en el paseo, para que el chico no desluenze el traje nuevo o gaste en demasía las suelas de sus zapatos. Y aquí y allí el quietismo impera y la inmovilidad manda. La vida es movimiento; el reposo es muerte (Eleizegui, s.a., 5)

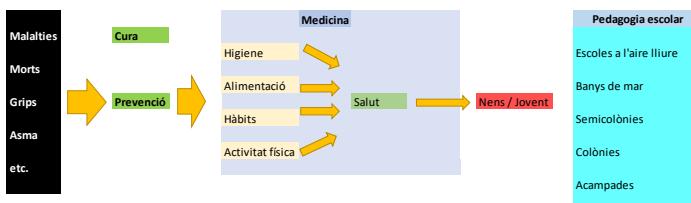
Y si el ejercicio da una normalidad fisiológica, y es a la vez la puerta de entrada de los elementos educativos, viene como consecuencia su acción de preservación moral. Las perversiones de este género son hijas o de estados patológicos o de quietismo e inactividades que dejan la fantasía suelta y el organismo entregado a sus propios instintos. El ejercicio que regulariza las funciones es, a la vez, la válvula de seguridad por la que tiene salida el vapor a presión de unas actividades inherentes a la edad. (Elizegui, s.f., 12)

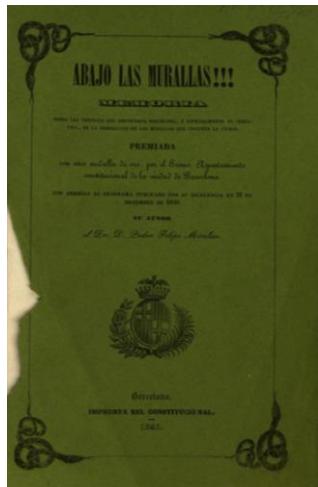
[...]

y aun cuando parezca absurdo, más faltas de ejercicio están las niñas que los niños. La razón está en los prejuicios que nos rodean respecto a la educación femenina, donde se concentra todo temor a movimiento desacompasado o a contracción muscular extemporánea. Desde muy pequeña, se la prevee de una sillita para que, quietecita, ciga lecciones, quietecita repita la tabla, muy medrosa contesta a la doctrina y en posición adecuada cose y respuntea. Aun transigen con los ejercicios violentos de los chicos, pero ¿Qué la niña dé saltos, trepe por los árboles, juegue a la pelota o se saque jugando al escondite? ¡Eso no puede ser! Eso es hacer las marimachas', nos contestan las madres que buscan la perfectabilidad de la niña (Elizegui, s.f., 22-23).

3. L'aire lliure: higiene, salut i colònies

Taula 1: La tasca pedagògica de la Comissió de Cultura i l'Ajuntament de Barcelona (1918, 1920a, 1920b, 1921a, 1921b, 1922) tenia un caràcter preventiu [Elaboració pròpia]

NOCIONES
DE
HIGIENE DOMÉSTICA
Y GOBIERNO DE LA CASA

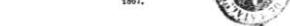
PARA USO
DE LAS ESCUELAS DE PRIMERA ENSEÑANZA DE NIÑAS
Y COLEGIOS DE SEÑORITAS

POR
EL DOCTOR DON PEDRO FELIPE MONLAU
vocal del Consejo de Sanidad del Reino, etc.

APROBADO POR EL GOBIERNO DE S. M. COMO LIBRO DE TEXTO.

Tercera edición.
Revisada y aumentada.

MADRID
IMPRENTA DE M. RIVADETERA, CALLE DEL DUQUE DE
1857.

ELEMENTOS
DE
HIGIENE PRIVADA

ART DE CONSERVAR LA SALUD DEL INDIVIDUO

POR

EL DR. D. PEDRO FELIPE MONLAU

Copias de su autor; comendador de la real y distinguida orden española de Caballeros del Mérito Naval; miembro de la Academia Nacional de Medicina; de la Legion de Honor de Francia; socio de las Academias médicas de Madrid, Barcelona, Cádiz y Palma; de las extranjeras de Lisboa, Génova, Ávila y Corrientes; y de la Sociedad médica-psiquiátrica de Perú, etc.

Hacé temer al sereno, lo longe tempre vence.
SICIL. SALSA.

SEGUNDA EDICIÓN
REVISTA Y AUMENTADA.

MADRID
IMPRESA Y ESTERECOTIPIA DE M. RIVADETERA
calle de la Madera, nº. 8.

1857

HIGIENE
DEL
MATRIMONIO

6

EL LIBRO DE LOS CASADOS

EN EL CUAL SE DAN LAS REGLAS Y INSTRUCCIONES NECESARIAS
PARA COMBINAR LA VIDA DE LOS CASADOS Y MANTENERLA LA PAR CONTINUA
y ESTRUCTURA BIEN A LA FAMILIA.

POR
EL DR. D. PEDRO FELIPE MONLAU.

CUARTA EDICIÓN
CONSIDERABLEMENTE AUMENTADA

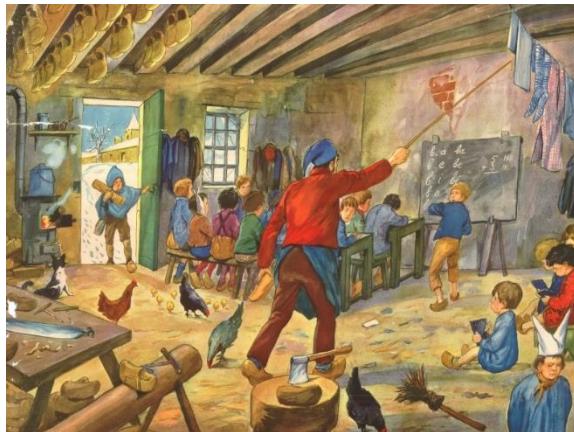
ADMISIBLE PARA ALABANZA EN EL TEATRO
y en ALBUM DE BONAS LECTURAS QUE REPRESENTAN LAS CEREMONIAS REPUEDADAS
EN DIFERENTES SIGLOS.

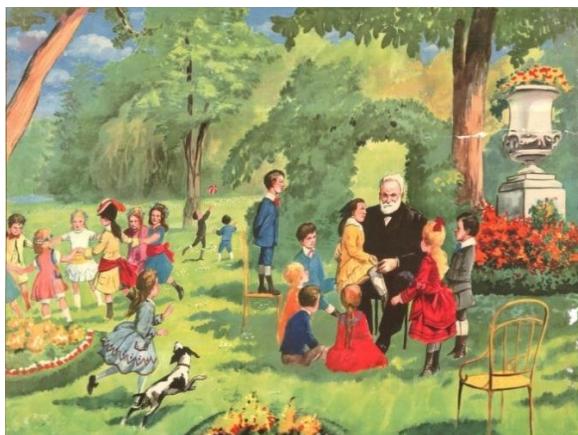
MADRID.
IMPRESA, DEDICADA Y GALVANOP. DE ANIBAU & C.
(incompleto de Rivadetera).
IMPRESOR DE CAMARA DE S. M.
Duke de Osuna, 8.

1876.

Imatges: Cobertes i portades de quatre obres de Monlau (1841, 1857, 1867) en les quals l'element higiènic hi és present. Són exemples juntament amb d'altres tractats com *Higiene Industrial* (1856), *Higiene del alma* (1858) o *Higiene pública* (1872).

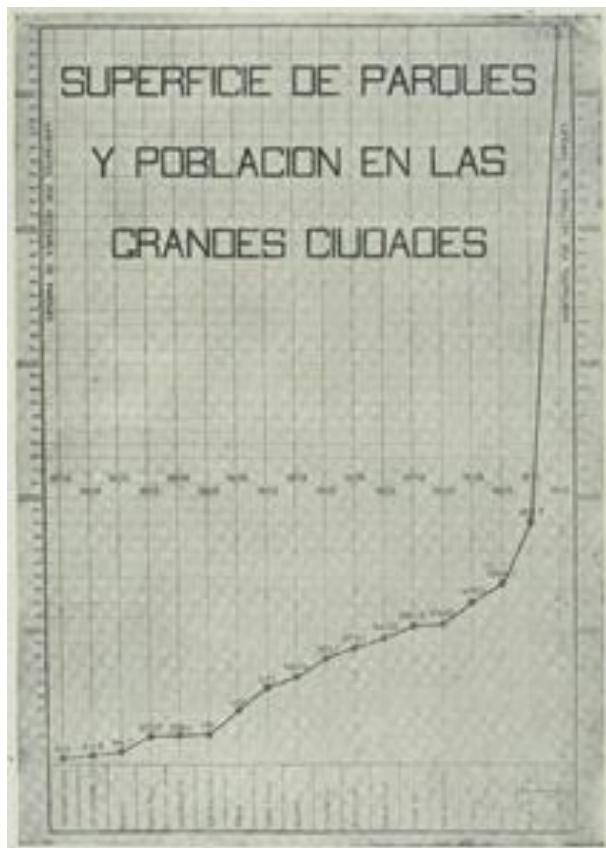
Imatge: Una escola típica, en un lloc atípic. Destaca la brutícia i la falta de condicions higièniques (Jules Ferry et l'école primaire, s.a.)

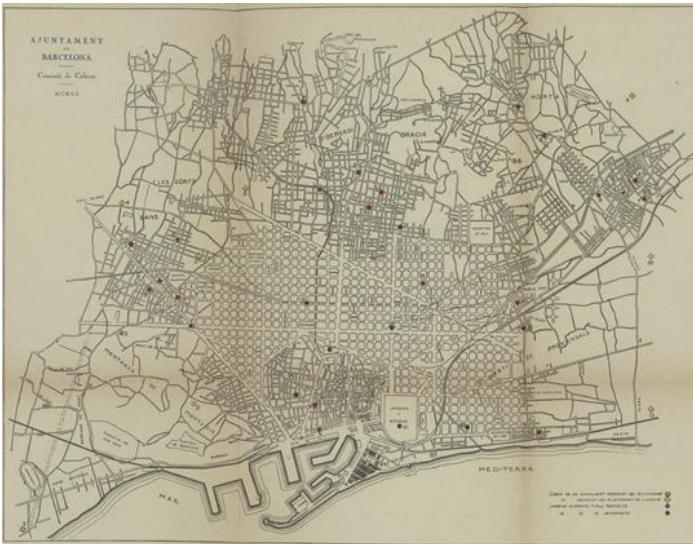
Imatge: Jardí i exemple de vida a l'aire lliure (Victor Hugo, s.a)

imatge: Escoles Velles de Barcelona (Ajuntament de Barcelona, 1922, 160a)

Imatge: Gràfica comparativa entre Barcelona i diverses grans ciutats en relació amb la superfície de parcs i de població. Barcelona té 5483 habitants / hectàrea de parc (Ajuntament de Barcelona, 1920b, p. 23)

Imatge: Camps de joc i jardins d'infants a Barcelona
(Ajuntament de Barcelona, 1920b, 71)

POBLACIONS	DISTRIBUCIÓ DE LES COLÒNIES BARCELONESES EN ELS ANYS											TOTALS	
	1918	1917	1916	1915	1914	1913	1912	1911	1910	1909	1908	1907	1906
Abrera	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Alella	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Argentona	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Arenys de Mar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Arenys de Munt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Aiguafreda	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Banyoles	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Blanes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Corredor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Cabriès	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Caldes de Montbui	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Calella	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Capdevila	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Cantallops	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Capellades	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Cardedeu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Castellbisbal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Castelltersol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Centelles	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ceret	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Cervelló	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Collbató	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
El Coll	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
Esparraguera	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Espiniga de Francolí	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Falset	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Gualba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
La Escala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Llinars del Vallès	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Mallol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Mariàpol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Mieres	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Monistrol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Montblanc	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Móra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Mura	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Olesa de Montserrat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Olost de Llinars	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Olvan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Palafrugell	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Peratallada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Piera	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Prats de Llinars	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ripoll	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Rubi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Salou	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sallent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sant Andreu de Llavaneres	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Sant Boi del Llobregat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
Sant Celoni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Sant Cugat del Vallès	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Sant Feliu de Codines	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Sant Feliu de Guixols	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Sant Feliu de Pallerols	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Sant Hilari Sacalm	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Sant Pere Pescador	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sant Pau de Fornells	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Sant Pol de Mar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Santa Coloma de Farnés	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Santa Maria de l'Estany	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Sentmenat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Taradell	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Terrassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Teià	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Flaçà	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Tiana	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tordera	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Torredembarra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Viladecans	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Vilassar de Mar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
TOTALS.	31	30	25	22	27	26	27	26	24	22	21	12	299

Imatge: Colònies fins 1918 (Ajuntament Constitucional de Barcelona, 1918, p. 18)

Ajuntament de Barcelona

Colònies Escolars de l'any 1918

Patronat Individual del nen ric a favor del nen pobre

Don _____ a nom del
seu fill _____ que viu al
carrer de _____ n.^o pis _____ porta _____ es subscriu
per la quantitat de pessetes cent, per a sufragar l'estada a
fora, durant el mes d'agost d'aquest any, del nen _____

d'edat _____ anys, fill de D. _____
i de D.^a _____ que habita
al carrer de _____ n.^o pis _____ porta _____

Barcelona _____ de juny de 1918

EL SUSCRIPTOR,

NOTA.—Un cop tramés el present Butlletí a la secretaria de les Colònies Escolars i
Escoles de Bac, mitjançant rebut, es passarà a domicili a recollir l'import de la subscripció.

imatge: Butlletí per al nen ric per ajudar al nen pobre
(Ajuntament Constitucional de Barcelona, 1918, p. 10)

<i>Ben nodrits</i>				
Nenes examinades: 483. Nens: 567				
<u>Edat</u>	<u>Nenes</u>	<u>Nens</u>	<u>Total</u>	
8	8	10		18
9	12	9		21
10	11	15		26
11	13	15		28
12	14	24		38
13	<u>11</u>	<u>8</u>		<u>19</u>
	$69 = 14'28 \%$	$81 = 14'28 =$		150

Imatge: Ajuntament de Barcelona, 1920a, 14

<i>Resum de les dades anteriors</i>				
Afectes de		<u>Nenes</u>	<u>Nens</u>	<u>Total</u>
Tuberculosi pulmonar.	.	12	21	33
Adenopatia tràqueo-bronquial	.	47	107	154
Poli-micro-adenopatia cervical	.	118	111	229
Bronquitis (crònica i de repetició)	.	28	51	79
Hipertrofia amigdales (palatina i faringia).	.	41	64	105
Anèmia i clorosi	.	168	132	300
Bona nodrició	.	69	81	150
TOTAL	.	483	567	1050

Imatge: Ajuntament de Barcelona, 1920a, 15

SECCIÓ DE NENS									
<i>Promig del pes trobat ans i després dels banys</i>									
Nens pesats: 161. Banys presos: 20									
27 nens de 8 a 9 anys = Promig ans dels banys	22'244	després	23'455	augment	= 1'211 gs.				
25 » » 9 » 10 » = » » » » 23'507 » 25'136 » = 1'629 »									
28 » » 10 » 11 » = » » » » 27'126 » 28'759 » = 1'633 »									
41 » » 11 » 12 » = » » » » 29'614 » 31'057 » = 1'443 »									
33 » » 12 » 13 » = » » » » 31'752 » 33'241 » = 1'489 »									
7 » » 13 » 14 » = » » » » 33'928 » 35'500 » = 1'572 »									

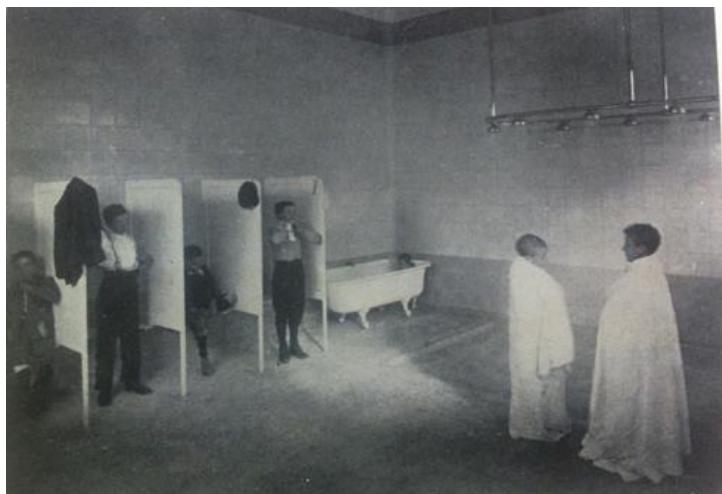
Imatge: Ajuntament de Barcelona, 1920a, 27

SECCIÓ DE NENES									
<i>Promig del pes trobat ans i després dels banys</i>									
Nenes pesades: 157. Banys presos: 20									
33 nenes de 8 a 9 anys = Promig ans dels banys	22'379	després	23'241	augment	= 0'862 gs.				
29 » » 9 » 10 » = » » » » 24'426 » 25'855 » = 1'429 »									
24 » » 10 » 11 » = » » » » 26'666 » 28'133 » = 1'467 »									
29 » » 11 » 12 » = » » » » 29'160 » 30'504 » = 1'344 »									
27 » » 12 » 13 » = » » » » 35'850 » 38'410 » = 2'560 »									
11 » » 13 » 14 » = » » » » 40'000 » 42'000 » = 2'000 »									

Imatge: Ajuntament de Barcelona, 1920a, 28

imatge: Gabinet antropomètric a l'Escola del Bosc de Montjuic (Ajuntament de Barcelona, 1921b, 16)

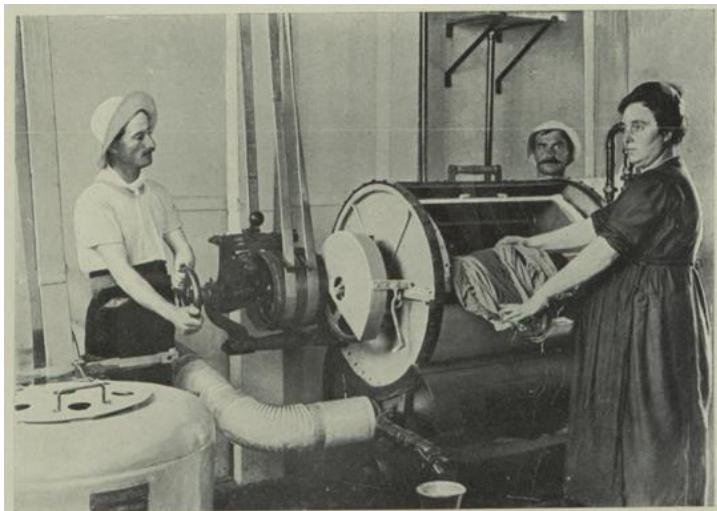
Imatge: Secció de dutxes de nens de l'Escola de Bosc al parc de Montjuich (Ajuntament de Barcelona, 1922, 127i)

Imatge: Dutxes de la secció de nenes a l'Escola de Bosc del parc de Montjuich (Ajuntament de Barcelona, 1921b, 31; Ajuntament de Barcelona, 1922, 127i)

imatge: Dutxes durant els Banys de Mar, el 1921 (Ajuntament de Barcelona, 1921, 22)

imatge: Servei de neteja i assecat de la roba durant els Banys de Mar. Ajuntament de Barcelona, 1921, p. 8

Fitxa antropomètica

Mes	de 192	
Nol	de	any l
Observació N.º		mesos
Pes	quilograms	grams
Dinamometria	Pressió : Md Tracció : Md Elevació : Amb dues mans 	
ALTURAS		
Total (total)		
Cond.º aud. dret	Dit mlg dret	
Mentó	Mamelló dret	
Estralal	Forqueta Extr. Infor.	
Acromiòn dret	Melle	
Interlin. rad.-hum. dreta	Spin. illaca dreta	
Apòfisi estil rad. dreta	Gran trocanter dret	
	Artic. rodilla dreta	
	Bord. Inf. mal. Int.º dret	
	Bitrocanteri	
	Diàmetres	Index
Crani	{ ant.-post. bipariet	
Tòrax	{ ant.-post. transver.	
	Blacromial	
	Bihumeral	
	Blimamelonar	
	Biliac extern	
	Biespinal iliac	

imatge: Ajuntament de Barcelona, 1921b, 56

ESCOLES MUNICIPALS DE BOSC

Encens abans Encens jernal Diners	Fines; Nois _____ Nois _____ Total _____ Fines _____ Clase _____ Fines _____ Clase _____ Sopa Cusc folla Esport _____ Pintres _____		Beurem clauets Beurem personal Platja _____ Clase _____ Platja _____ Clase _____ Platja _____
---	---	---	---

DETALL

Articles	Bentols	Imat	Articles	Quantitat	Imat	Articles	Bentols	Imat	Articles	Quantitat	Imat	OBSERVACIÓNS
SUMA ANTERIOR												
Pes	Polls		Verdures			Llet			Farratx			
Vi	Marrat		Patates			Sucros			Tomates			
Cusc 1/2	Rucca		Pebre			Vinagre			Sal			
Cusc 2/3	Monats		Fruta seca			Espirits			Fructuacions			
Or	Ous		Palets			Cold			Gallets			
Pernil	Oli		Farina			Farratx			Grans			
Llenties	Sofrit		Farinatx			Oliva			Olives			
Edulines	Ardi		Carabasses			But			Xocolata			
Carr	Verdures		Celosies									
Carabasses	Carr		Tomates									
Convolv	Monats		Carabasses									
Boules	Llenties		Carabasses									
Llend	Pestoles		Carabasses									
Canill	Pointes		Carabasses									
Collins	Pistoles		Carabasses									
SUMA I ESTUDIUS			SUMA Y ESTUDIOS			SUMA I PROVISIÓ			Total			
Dins — de — Viat —			de 10 —			Prenys de les despeses per dia i per individu						
												El Comens,

Taula per administrar l'alimentació. (Ajuntament de Barcelona, 1921b, 60)

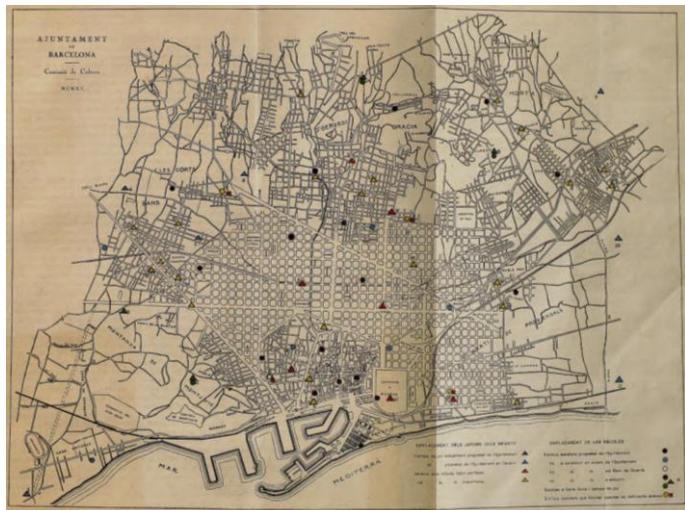
Ajuntament de Barcelona

ConSELLÍ de Cultura
A

Escoles del Parc de Montjuïch

ANY _____
Mes de _____
Dies de Clàuse _____

DIA	NOMBRE PLAÇA	RASTRO TROB. + P. F.	SERVIRÀS	DINAR				RECAUDACIÓ
				ROPA	CALÇAT	ALIMENT	POSTRES	
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								
13								
14								
15								
16								
17								
18								
19								
20								
21								
22								
23								
24								
25								
26								
27								
28								
29								
30								
31								
32								
33								
34								
35								
36								
37								
38								
39								
40								
41								
42								
43								
44								
45								
46								
47								
48								
49								
50								
51								
52								
53								
54								
55								
56								
57								
58								
59								
60								
61								
62								
63								
64								
65								
66								
67								
68								
69								
70								
71								
72								
73								
74								
75								
76								
77								
78								
79								
80								
81								
82								
83								
84								
85								
86								
87								
88								
89								
90								
91								
92								
93								
94								
95								
96								
97								
98								
99								
100								
101								
102								
103								
104								
105								
106								
107								
108								
109								
110								
111								
112								
113								
114								
115								
116								
117								
118								
119								
120								
121								
122								
123								
124								
125								
126								
127								
128								
129								
130								
131								
132								
133								
134								
135								
136								
137								
138								
139								
140								
141								
142								
143								
144								
145								
146								
147								
148								
149								
150								
151								
152								
153								
154								
155								
156								
157								
158								
159								
160								
161								
162								
163								
164								
165								
166								
167								
168								
169								
170								
171								
172								
173								
174								
175								
176								
177								
178								
179								
180								
181								
182								
183								
184								
185								
186								
187								
188								
189								
190								
191								
192								
193								
194								
195								
196								
197								
198								
199								
200								
201								
202								
203								
204								
205								
206								
207								
208								
209								
210								
211								
212								
213								
214								
215								
216								
217								
218								
219								
220								
221								
222								
223								
224								
225								
226								
227								
228								
229								
230								
231								
232								
233								
234								
235								
236								
237								
238								
239								
240								
241								
242								
243								
244								
245								
246								
247								
248								
249								
250								
251								
252								
253								
254								
255								
256								
257								
258								
259								
260								
261								
262								
263								
264								
265								
266								
267								

Imatge: Ajuntament de Barcelona, 1922, 172a

Imatge: Colònia escolar de Sant Feliu Guíxols, 1919 (Ajuntament de Barcelona, 1920a)

4. Referències per contextualitzar les imatges

- Ajuntament Constitucional de Barcelona (1918) *Les Colònies Escolars dels anys 1918 i 1919.* Barcelona, Comissió de colònies escolars i escoles del bosc.
- Ajuntament de Barcelona (1920a) *Banys de Mar per als alumnes de les Escoles de Barcelona.* Barcelona, Comissió de Cultura.
- Ajuntament de Barcelona (1920b) *Els Jardins dels Infants.* Barcelona, Comissió de Cultura.
- Ajuntament de Barcelona (1921a) *Escola del Mar.* Barcelona, Comissió de Cultura.
- Ajuntament de Barcelona (1921b) *Escoles a l'aire lliure del Parc de Montjuïc.* Barcelona, Comissió de Cultura.
- Ajuntament de Barcelona (1922) *Les construccions escolars.* Barcelona, Comissió de Cultura.
- Almeida, A. (2018) *Las colonias escolares en Gran Canaria.* Madrid, Mercurio.
- Ayuntamiento Constitucional de Barcelona (1916) *Reglamento para el régimen de las Colonias Escolares.* Barcelona, Imp. de la Casa de Caridad.
- Arada, R. (2008) El pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908: un referent pedagògic. *Temps d'Educació*, 34, 241-251.
- Arias, D. (25 de septiembre 1918) Hablando con el Dr. Cortezo. *La acción*, 3(938), p. 3.
- Asenjo, G. (1 gener 1919) Carácter de la epidemia reinante en la Coruña, *Revista de Especialidades Médicas*, 22(601), p. 2-20.
- Borbonet, A.; Costa, E.; Mir, M.; Monge, M.; Sota, Q.; Terrades, J. (1993) *Apunts històrics sobre la història de l'ensenyament de la natura als Països Catalans.* Transcripció del Congrés de Cultura Catalana (1977). Barcelona, Fundació Roca Galès.
- Bovet, P. (1935) *Baden Powell. Educador de juventudes.* Madrid, Espasa-Calpe.
- Bovet, P. (1922) *Instinto luchador.* Madrid, Francisco Beltrán.
- Camps, J. (1974) *El pressupost de Cultura 1908. Problema d'actualitat.* Barcelona, Dalmau.
- Capo, N. (s.a.) *Excursión y como se toman los baños de sol en casa.* Barcelona, Asociación Naturista Pentalfa.
- Capo, N. (1932) *Como se toman los baños al sol.* Barcelona, Nuñez y Cía.
- Cartilla moderna de higiene (1929) Barcelona, F.T.D.
- Cero (1 de noviembre 1918) La Gripe. *España médica* 8(280), p. 9
- Chabás, J. (1918) Estudios importantes acerca de la epidemia gripe. *España Médica*, 8(285), 1-4.
- Cossío, M. B. (1888) Las colonias escolares vacacionales, *BILE*, 277, 206
- El estado sanitario (21 septiembre 1918) El día en Barcelona. *El Figaro* 1(38), p. 15
- En el colegio médico (1918) *Boletín de la Revista Ibero-Americana de Ciencias Médicas. Suplemento 44*, 4(172), p. 607-608.
- Fernández, Dr. (13 noviembre, 1918) La mundial epidemia. *Mundo gráfico* 8(368), p. 6.
- García, L. (16 de noviembre 1918) El paraíso de los boticarios. *Caras y Caretas*, 1050, p. 49

- Francos, J. (23 juliol 1919) La salud y sus defensores. *Heraldo de Madrid*, 29(10456), p. 1
- García, L. (7 juny 1919) ¡No estornude! *Caras y Caretas*, 1079, p. 45
- García, P. (1886) *Tratado de higiene escolar*. Madrid: Lib. Hernando.
- J. S. B. (21 setembre 1918) La lucha contra la epidemia. *El Figaro* 1(38), p. 17
- Kuhne, L. (1919) *Educación y crianza de los niños*. S.L., Kuhne & Vander.
- La gripe y el tifus (21 setembre 1918) *El Figaro* 1(38), p. 17
- Léo, G. (1920) *Los pequeñines al sol*. Barcelona, Mariano Roig.
- Marañón, G. (1918) La epidemia de gripe. Discusión en la Real Academia de Medicina. *España Médica* 8(266), 1-3.
- Marañón, G.; Pittaluga, G. Ruiz, A. (20 de novembre de 1918) Estudios importantes sobre la gripe. *España Médica* 8(282) p. 1-3.
- Monlau, P. (1841) *Abajo las murallas!!!* Barcelona, Del Constitucional.
- Monlau, P. (1857) *Elementos de higiene privada*. Madrid, Imp. y Est. de M. Rivadeneyra.
- Monlau, P. (1867) *Nociones de higiene doméstica y gobierno de la casa*. Madrid, Imp. M. Rivadeneyra.
- Monés, J. (2018) La higiene i la medicina escolars. De Pere Felip Monlau a Lluís Sayé. Dins Monés, J. *Educació, païs, llengua*, Barcelona, Nautilus, 158-187.
- Muller, J. (1910) *Mi sistema. La vida al aire libre y los baños al sol*. Madrid, Internacional.
- Navarro, E. (12 de octubre 1918) La gripe en 1918. *El correo español* 32(9313), p. 3.
- Navarro, E. (1 de febrer 1919) La pandemia gripal en el mes de octubre. *El correo español* 31(9217), p. 3.
- Olivarrieta, J. (1928) *La salud por el sol (baños de sol)*. Madrid, Vda. De J. B. Bergua.
- Parca Gripal (1918) *El correo español* 31(9275), p. 1.
- Pozo, M. (2000) Salud, higiene y educación: origen y desarrollo de la Inspección Médico-Escolar en Madrid (1900-1931). *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 20, 95-119.
- Redondo (30 de novembre 1918), A Sarrasqueta le agarra la pandemia. *Caras y caretas*, 1052p. 57.
- Riera, D. (1938) *Som naturistes*. Barcelona, Eugènia.
- Soler, J. (1997) Aproximació a la situació de la infància. Dins, González-Agàpito, J. i Fundació Pere Vergés, *Pere Vergés. Una educación per a la ciutadania*. Barcelona, Edicions 62, p. 115-120.
- Vidal, E.; Redondo (30 de novembre 1918) ¡No hay derecho! *Caras y caretas*, 1052, p. 58
- Violle, H. (1 de novembre 1918) Pandemia de gripe. *España médica* 8(80), p. 5-7.
- Viviendas mortíferas (1918) *Nuestro tiempo* 8(240) p. 400-401.